

Subjektet betyr mer enn gruppeidentitet

Ole Magnus Vik
psykolog og filosof

Hilde Thomsen
Illustratør

Jeg vil berømme president Håkon Skard for å sette diskriminering på dagsorden. Men noen av løsningsforslagene kan skape flere problemer enn de løser.

Kunnskap frembrakt over flere tiår har gjort det tydelig at det fins samfunnsmessige strukturer som forhindrer lik deltakelse. Kort fortalt har hvite, heteroseksuelle og kjønnskongruente menn som meg vært uforholdsmessig privilegerte. I samfunnet som sådan, så vel som i Norsk psykologforening. Jeg håper og tror at de fleste er enige om at dette er et problem som det er på høy tid at vi gjør noe med. Nettopp på grunn av hvor viktig det er å forebygge diskriminering, tror jeg alle tjent er med at vi forsøker å lage så nyanserte problembeskrivelser og så godt tilpassede tiltak som mulig.

President Håkon Kongsrud Skard forsøker å sette diskriminering på agendaen i NPF i tidsskriftets juliutgave i fjor. Foreningen for interkulturell psykologi (FIP) følger opp i septemberutgaven, der de berømmer Skards initiativ og kommer med flere forslag til hvordan man kan nå hans målsetting om å være «aktivt mot diskriminering». Diskriminering av etnisitet er grunnlaget for debatten, men jeg tar utgangspunkt i at både presidenten og FIP vil til livs alle former for diskriminering.

Presidentens og FIPs forslag, slik jeg leser dem, kan oppsummeres på følgende måte:

- tiltak som er ment å fremme kultursensitivitet og privilegiebevissthet
- tiltak som er ment å føre til økt sensitivitet overfor individet som del av en marginalisert gruppe
- tiltak som er ment å øke graden av mangfold i organisasjonen

Disse tror jeg er gode tiltak. Spesielt når det gjelder å fremme rettferdighetsprinsippet i samfunnet som sådan, og i møte med diskriminering i vår egen organisasjon. Men: I klinisk arbeid med pasienter og klienter betviler jeg denne type tiltaks egnethet.

Perspektivet til presidenten og FIP

Presidenten skriver i juliutgaven av tidsskriftet:

«Tar du med kulturell kunnskap eller mangel på denne i forståelse av dine klienter? Har du som psykolog et kritisk blikk på hvor din egen praksis kan bidra til å fremmedgjøre minoritetsklientene dine?»

Jeg leser dette som en utfordring om større bevissthet rundt hvordan individer vi er satt til å hjelpe, kan tenkes å bli møtt på en dårlig måte, ved at vi – uten å vite det – diskriminerer dem som følge av manglende kunnskap om deres tilhørighet til en gruppe. Videre leser jeg det som en antydning om at løsningen på denne risikoen er å øke psykologens kunnskap og bevissthet om forskjellige minoritetskategorier som pasientene kan tenkes å tilhøre. Med andre ord er problembeskrivelsen så vel som løsningen fundert på en tanke om at man ikke nødvendigvis kan skille individet fra sin (antatt diskriminerte) gruppetilhørighet. Mitt inntrykk er at FIP forfekter et lignende

menneskesyn. Jeg er dog usikker på om dette menneskesynet er mest hensiktsmessig med tanke på å forebygge diskriminering. Men først, hva er det egentlig med diskrimineringens natur som gjør den så problematisk?

Diskriminering strider mot rettferdighetsprinsippet

Det er først og fremst urettferdig diskriminering som er et problem. Det forekommer mange former for uproblematisk diskriminering i kulturen vår. For eksempel aldersdiskrimineres individer under 18 ved at de ikke får stemme ved stortingsvalg. Dette tydeliggjør den uløselige forbindelsen mellom begrepene «diskriminering» og «rettferdighet». Diskriminering er rett og slett så tett forbundet med rettferdighet at det er vanskelig å tenke seg en situasjon der man kan si at noe er urettferdig uten å samtidig si at det er diskriminering på en eller annen måte. En kan nærmest tenke seg at de to begrepene er synonyme.

Rettferdighet må kunne sies å være et universelt gode. [1] Det er altså relevant som mål uavhengig av kulturell og historisk kontekst. Jeg tror det er viktig at vi erkjenner dette. Og at vi erkjenner at vi, i arbeidet mot diskriminering, dermed jobber mot å realisere det samme målet: rettferdighetsprinsippet. Spørsmålet må så være hvordan vi kan fremme rettferdighet, blant annet for å forebygge diskriminering [2], på best mulig måte. Jeg tror svaret på dette er ved å forfekte en grunnleggende subjektforståelse av individet, og jeg tror en grunnleggende gruppeforståelse kan være skadelig.

Individet som subjekt

I en forståelse av individet som subjekt vil dennes unike, partikulære eller ene-stående livsutfoldelse i hovedsak vektlegges. Istedenfor å tenke at egenskaper som kjønn, alder og legning må være en del av individets selvopplevelse, åpner man heller for at disse kan, eller ikke kan, være en del av subjektets fortelling. Og at det derfor i større grad, men selvfølgelig ikke utelukkende, er opp til subjektet hvordan denne fortellingen skapes og formidles. Det eneste grunnleggende i forståelsen av individet som subjekt blir bevissthet og behovet for å skape en fortelling om et selv. Alt annet er iscenesatte narrativer. Noen av disse skapes og opprettholdes av samfunnet, men subjektet velger selv, i alle fall til en viss grad, hvordan det trer inn i dem.

Den subjektive vektleggingen antyder at ikke alle generaliserende narrativer (utover narrativet om at vi er subjektiviteter med bevissthet og skapertrang) nødvendigvis vil passe så godt på individet. I psykoterapi vil ofte dette perspektivet være rådende da det er pasientens unikheter som er mest relevant. Jeg tror derfor det er avgjørende at tiltak som skal forebygge urettferdighet i møte med klienter og pasienter, hensyntar subjektivitetsperspektivet over andre perspektiver.

Ulike identitetstyper

Å legge gruppetilhørighet ned som et hovedpremiss i forståelsen av individet er å ta utgangspunkt i en tanke om at gruppen er uløselig knyttet til dets selvopplevelse. Da vil man tenke at for eksempel hudfarge må være en del av måten dette individet ser seg selv på og verden via. Det blir derfor en del av dette individets essens på samme måte som «evnen til å skjære» er en del av en knivs essens. En persons hudfarge blir altså en del av det som gjør den personen til den hen er, akkurat som skjæregenskapene til en kniv er det som gjør den til en kniv.

Hovedproblemet med identitet basert på en slik essensialistisk gruppetenkning er at den er reduksjonistisk. Dette fordi den begrenser individers muligheter for selvforståelse og selvscenesettelse. Å si at hudfarge er en del av et individs essens, er det samme som å si at dette individet umulig kan forstå seg selv helt eller delvis uavhengig av denne. Det følger logisk av dette at de til enhver tid rådende narrativene om gruppen av mennesker som innehar egenskapen «hudfarge X», også må bli en del av narrativet til individene i gruppen av mennesker med «hudfarge X». Individet er med andre ord mer prisgitt de rådende narrativene.

Dessuten vil en slik forståelse av individet redusere eller i verste fall nulle ut forståelsen av individet som selvscenesettende. Vi er ikke bare passive brikker på normenes, patriarkatets og systemets sjakkbrett, like lite som vi er fullt ut passivisert av gener eller det ubevisste. Vi er også aktører, ikke bare statister.

Subjektivitet som nødvendig forutsetning

Mange vil hevde at medlemmer av en gruppe med makt ikke kan forvente å fullt ut forstå opplevelsene til medlemmene av grupper med mindre makt. Dette er et godt poeng. Det samme er forslag som anbefaler at stemmen til gruppemedlemmer med (historisk sett) mindre makt i visse sammenhenger bør ha forrang fremfor stemmen til gruppemedlemmer med (historisk sett) mer makt. Empati og forståelse er begrensede verktøy, og det vil derfor være naivt å tenke at for eksempel hvite heteroseksuelle menn som meg kan forstå svarte homofile menn like godt som jeg kan forstå folk fra min egen gruppe. Jeg er helt og holdent enig i alt dette. Mitt eneste problem med en slik analyse er at den ikke går langt nok.

Slik jeg ser det, er det empatiske og forståelsesmessige gapet mellom individer, uavhengig av gruppe, dypere, bredere og mer fundamentalt enn analysene over tar høyde for. I verste fall kan man tenke at de opprettholder illusjonen om at så lenge man har ytre og indre karakteristika til felles, kan man forstå hverandre uten problem. Jeg tror dette er for optimistisk. Men ikke bare det: En slik illusjon kan tenkes å gjøre mer skade enn gagn.

Å møtes som subjekter innebærer en aksept av gapet mellom meg og deg. Jeg kan på ett nivå ikke vite hva du snakker om, ikke først og fremst fordi du har en annen hudfarge, et annet kjønn eller en annen legning, men fordi du lever i en annen verden. Din verden. Den deler du ikke med noen. Hadde alle de andre markørene vært identiske, så hadde det fortsatt eksistert et dypt gap mellom våre to erkjenneshorisonter. Det er altså ikke primært mine eller dine privilegier som forhindrer forståelse.

Erkjennelsesbroene mellom individer er altså umåtelig skjøre konstruksjoner. En konseptualisering av den andre som først og fremst representant for en gruppe vil risikere å gjøre brobygging vanskeligere. Dette fordi det alltid er det partikulære som er mest relevant i klinisk virksomhet. Det partikulære er de fortellingene ved individet som divergerer fra gruppens fortelling. Dette vil den alltid gjøre på en eller annen måte. Jeg tror de fleste psykologer intuitivt vil være enige i at det er individets partikulære opplevelse og fortelling om eksempelvis depresjon som er viktigst. Fortellinger om deprimerte som gruppe, eksempelvis utformet gjennom forskningsstudier eller av brukergrupper, er høyst relevante. Men de er ikke mer relevante enn personens egen, subjektive fortelling.

For å komme i en posisjon til å hjelpe må vi først akseptere den svært begrensede tilgangen vi uansett har til den andres verden. Å forsøke å utvide denne tilgangen vil i beste fall gjøre oss til mindre effektive hjelpere. I verste fall risikerer vi å objektivisere den andre. Å objektivisere er å redusere den andres selvfortelling ved å gjøre den til en del av ens egen fortelling. Dette kan vanskelig forenes med

rettferdighetsprinsippet. Sagt på en annen måte: Uten subjektivitetsperspektivet som grunnleggende (dvs. satt foran andre perspektiver) øker risikoen for urettferdighet.

Derfor vil jeg hevde følgende:

- I vår profesjonsutøvelse er det subjektive en forutsetning for det rettferdige.
- Konseptualiseringer av mennesker fundert på subjektivitet bør derfor ha forrang.
- Dette vil forebygge diskriminering mer effektivt enn konseptualiseringer av mennesker fundert på gruppeidentitet.

To ulike nivåer

Når det gjelder vår profesjonsutøvelse, vil altså arbeidet for å realisere rettferdighetsprinsippet være nødt til å være tilpasset vår profesjonelle praksis. Dette mener jeg som sagt best gjøres gjennom å øke forståelsen for subjektet og det subjektive. Vi risikerer å svekke vår evne til å fremme rettferdighet hvis vi ikke lar subjektivitetsforståelsen ha forrang. En vei der vi for eksempel lar de to menneskesynene bli like viktige, tror jeg derfor ikke er av det gode.

Når det gjelder hvordan vi som medlemmer av en profesjon arbeider med å realisere rettferdighetsprinsippet overfor andre medlemmer så vel som i det offentlige ordskifte, er jeg mer enn villig til å se på hvordan forståelsen av individet som fundamentalt sett en del av en eller flere grupper, kan være nyttig sammen med forståelsen av individet som subjekt. Her tror jeg mange av tiltakene lagt frem av presidenten og FIP er gode og hensiktsmessige.

Hva bør vi gjøre?

Hva angår konkrete tiltak, vil jeg berømme og slutte meg til mange av de forslagene FIP presenterer, med noen nyanser og tillegg.

Mine konkrete forslag til hvordan Psykologforeningen kan «starte arbeidet med å sørge for at likeverdige helsetjenester blir en realitet», er derfor

- at Psykologikongressen 2021 har subjektivitet og fenomenologi som tema. Jeg mener at fenomenologien er den teoretiske tradisjonen som på best mulig måte ivaretar subjektperspektivet, og at det beste vi kan gjøre for å forebygge diskriminering, derfor er å styrke psykologers fenomenologiske kompetanse.
- å sammenstille et kunnskapsgrunnlag om hvordan psykologtjenester kan være strukturelt og subjektfornektende diskriminerende, og hvordan disse strukturene og menneskesynene kan motvirkes.
- å oppfordre NPF til å arbeide for at kunnskap om subjektivitet og fenomenologi blir obligatorisk i alle ledd av psykologutdanningene.

Spørsmålet om hvordan vi jobber med diskriminering og urettferdig begrensning av individers og gruppers ytringsmuligheter og livsutfoldelsesmuligheter, er uansett et altfor viktig spørsmål til å forbli ferdig snakka.